

UDK 811.163.42'342.8

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćen za tisak 23.05.2020.

<https://doi.org/10.29162/jez.2020.2>**Blaženka Martinović**

Filozofski fakultet

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Od gramatike do komunikacije i natrag – primjer zanaglasnih dužina

Normativni priručnici najmanje su odmicali od tzv. klasičnog naglašavanja upravo na primjeru zanaglasnih dužina. Pomake čine tek suvremene gramatike u kojima se razdvaja „gramatika“ od „komunikacije“, čime se naznačuje da je status dužine u komunikaciji (dakle u uporabi, uzusu) drukčiji. Budući da je dužina, između ostalog, vezana uz određene sufikse i gramatičke morfeme, a s druge strane krajnje dužine prve se reduciraju u govoru, raskorak uzusa i propisane norme čini se i većim. Komparativnom analizom priručnika utvrđuje se jesu li učinjeni pomaci u smjeru komunikacije. Analizom uzusa (govornika visinskog i udarnog sustava) ukazuje se na mjesta na kojima je dužina (ne)stabilnija te se pojašnjava zašto se dužina reducira ili nestaje, kada se pozornost preusmjeri s gramatike na komunikaciju.

Gljučne riječi: zanaglasna dužina; naglasak; gramatika; komunikacija.

1. Uvod

Otvorena pitanja odnosa kodifikacije i uzusa vežu se danas najviše uz naglasnu normu, i to uz pitanja naglasaka u proklizi, uz pitanja distribucije naglasaka te uz zanaglasne dužine. O izgovoru, redukciji ili nestajanju dužina može se govoriti iz kuta gramatike (tj. fonologije, morfologije i tvorbe riječi), iz kuta fonetike (akustičkim analizama, fonetskim istraživanjima produkcije i percepcije)¹ te iz kuta komunikacije i pragmatike (koliko je komunikacijski relevantna). Gramatike donose pravila njezina izgovora i bilježenja: na gramatičkim morfemima i tvorbenim sufiksi-

¹ Trajanje je akustičko svojstvo, fizički mjerljivo, a dužina je perceptivno određena (tj. percipiramo li vokal kao dugi ili kratki). Problem u odnosu trajanja i dužine (kao i ostalih parova, primjerice intenzitet i glasnoća) jest u tome što se nešto može percipirati kao dugo i ako nema podražaja koji bi trebao biti podloga za takvu percepciju.

ma, u osnovi riječi, s obzirom na poziciju, podrijetlo ili kompenzaciju. Morfološke dužine javljaju se u deklinaciji imenica (u G i I jd. imenica e-vrste te u G mn. svih imenica); zatim u konjugaciji glagola (primjerice na gramatičkim morfemima prezenta, imperfekta, ponegdje u imperativu), u pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi te u komparaciji. Pozicijska dužina fonetski je uvjetovana (primjerice pred skupom s prvim članom sonantom: *kàjkavac – kàjkāvca*), a iskonske i kompenzacijske svjedoče o njezinu podrijetlu (starijem: *gòlūb, pòmōć* ili novijem: *pàra + brōd = pàro-brōd*). Fonetika opisuje njezino trajanje s obzirom na naglasak koji joj prethodi te određuje kada je perceptivno relevantna. Komunikacija nalaže da se izgovara radi uklanjanja višeznačnosti, a pragmatika zahtijeva akomodaciju izgovora u skladu s komunikacijskom situacijom. U svakome od tih pristupa u fokusu su normativni priručnici i uzus.

Normativni priručnici propisuju naglasnu normu ne uzimajući uvijek u obzir i uzus (Martinović 2017), a nisu potpuno odmaknuli ni od tzv. klasičnog naglašavanja. Najveće je pomake učinila Silić-Pranjakovićeva gramatika u kojoj se razdvojila „gramatika“ od „komunikacije“, naime autori tumače dužinu kao činjenicu strukture jezika pa onda i kao činjenicu gramatike, dok je njezin status u komunikaciji drukčiji (ondje se „i izgovara i ne izgovara“) (2005: 20). I drugi jezikoslovci koji se bave prozodijom i uzusom navode da se dužine ne izgovaraju, da se reduciraju, neutraliziraju, a negdje i dalje ostvaruju (npr. Škarić opisujući tzv. prihvatljivi tip općeg hrvatskog, 2007: 128–129), no nisu detaljno opisana mjesta na kojima se izgovaraju, na kojima se reduciraju te na kojima nestaju.

Izgovor zanaglasnih dužina uvjetovan je podrijetlom govornika (Pletikos 2008), a redukcija i neizgovor dužina varijetetnošću standarda (Martinović i dr. 2018). Govornici novoštokavskog četveronaglasnog sustava, koji ga spontano usvajaju u slavonskim i, nešto više, u dalmatinskim štokavskim govorima, na putu do standardnog neutralnog izgovora reduciraju ga upravo u zanaglasnim dužinama (Vlašić Duić i Pletikos Olof 2018). S druge strane, oni govornici koji uče taj sustav standardu se mogu približiti i zanemarujući izgovor dužina (Vlašić Duić i Pletikos Olof 2018). Dalmatinski štokavski izgovor ima dužine koje se lakše percipiraju jer je akustičkim analizama potvrđeno da im je trajanje kao u tzv. klasičnom naglašavanju (Pletikos 2008), koje, između ostalog, i jest prepoznatljivo po sustavnim dužinama.² Takve su dužine danas stilski obilježene. Slavonski novoštokavski izgovor

² Dakako da treba uzimati u obzir da apsolutne vrijednosti trajanja vokala na kojima su očekivane dužine postaju usporedive tek ako se zna kakav je govorni tempo, koliko ti vokali traju u odnosu na trajanje naglašenog vokala i koji su to vokali, no za ovaj je rad relevantan podatak o njezinoj percepciji.

ima dužine koje se reduciraju (Rajle i dr. 2019) i zbog toga su neutralnije. Ostali ih govornici rijetko ostvaruju u standardu, naime govornici iz udarnog sustava približavaju se neutralnom standardu mjestom naglasaka, trajanjem i tonom (spontano) vrlo rijetko (Vlašić Duić i Pletikos Olof 2018).

Cilj je ovog rada dvoje: prvo, zaključiti je li se što promijenilo u pristupu zanaglasnim dužinama u normativnim priručnicima posljednjih dvadeset godina i drugo, utvrditi koje su dužine stabilne i neutralne, a koje su i zašto nestabilnije u standardnom jeziku kod kompetentnih govornika.

2. Teorijska pozadina

O zanaglasnoj se dužini može govoriti na svim razinama, o njoj nalazimo podatke u pravopisima, gramatikama i rječnicima te je zaokupljala jezikoslovce od početaka standardizacije. Prvo se nametnulo pitanje kako ju bilježiti. Od Mažuranićeve Slovnice 1859. zanaglasna se dužina bilježi današnjim načinom, naime dotad se ili nije bilježila ili je bilježena kojim od znakova za naglaske (znakom za kratkouzlazni kod Š. Starčevića ili kod vukovaca češće znakom za dugosilazni naglasak). Razlikovanje u bilježenju pratimo od Torkvata Brlića (1854), koji razlučuje dugosilazni naglasak od „kapice“, tj. cirkumfleksa, a isto nastavlja i Budmani (1867). I danas naime postoje pravopisne dvojbe kako bilježiti dugi nastavak G mn. te se nailazi na različita rješenja. Kad nije jasno je li riječ o genitivu jednine ili genitivu množine, pravopisi naznačuju da zanaglasna dužina ima razlikovnu ulogu i da ju treba pisati. *Hrvatski pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Birtić i dr. 2013) u primjerima poput *Ostao je bez prijatelja* (‘bez jednoga prijatelja’) nasuprot *Ostao je bez prijateljā* (‘bez više prijatelja’) na tragu je Anić-Silićeva (2001) i Badurina-Marković-Mićanovićeva (2007) pravopisa, u kojemu se dopuštalo i pisanje „kapi-ce“. U primjerima poput *nema junakā*, *nema prijateljā* oznaka zanaglasne dužine kao tzv. genitivni znak ostaje manjkav jer se u G mn. dulji i zadnji i predzadnji slog u višesložnim riječima, pa višeznačnost grafičkog znaka u sinkroniji nije najpreciznije rješenje. Babić-Finka-Mogušev pravopis (1995) propisivao je kao genitivni znak isključivo tradicijsku „kopicu“ (cirkumfleks).

Pored pisanja važnijim se nametnuo izgovor. U suvremenim istraživanjima naglasne norme, čiji pregled donosimo u nastavku, zamijećeno je neizgovaranje zanaglasnih dužina (redukcija i gubljenje samo u nekim kategorijama do potpuna nestajanja), i to nestajanje ne ovisi o komunikacijskoj situaciji/varijetetu³ kojim se slu-

³ O varijetetnosti standarda usp. Mićanović (2006).

žimo (za razliku od drugih naglasnonormativnih odstupanja).⁴ Istraživanja zanaglasnih dužina brojna su iz sfere dijalektologije, fonetike, standardologije: Lehiste i Ivić (1963; 1986), Kravar (1963), Magner i Matejka (1971), Ivšić (1979), Bakran (1985), Buzina (1987), Škarić (1999), Varošaneć-Škarić (2001), Škarić i Lazić (2002), Lisac (2002), Škarić i Varošaneć-Škarić (2003), Zgrabljčić i Hršak (2003), Pletikos (2003), Vrban Zrinski i Varošaneć-Škarić (2004), Škarić (2007), Pletikos (2008), Kapović (2008), Runjić-Stoilova i Bartulović (2011), Rosandić (2013), Martinović (2014), Rajle i dr. (2019) itd.

Škarićeva istraživanja klasičnog, prihvatljivog i prihvaćenog općeg hrvatskog jezika donose zaključke koji se tiču i zanaglasnih dužina: a) zanaglasni dugi vokali u klasičnom tipu traju gotovo koliko i oni s dugosilaznim naglaskom⁵ (ZD 262 ms : DS 267 ms, DU 232 ms) te su duplo duži od zanaglasnih kratkih (ZD 262 ms : ZK 126 ms); b) zanaglasni dugi vokali u prihvatljivom tipu kraći su od dugih naglašanih slogova, traju tri četvrtine dugog naglašenog vokala (ZD 181 ms : DS 234 ms, DU 243 ms), i dalje su duži od kratkih naglašanih slogova te su i dalje duplo duži od kratkih nenaglašanih slogova (ZD 181 ms : ZK 83 ms) i c) u prihvaćenom tipu zanaglasni se kratki i dugi (perceptivno) ne razlikuju (ZD 109 ms : ZK 100 ms) te su zanaglasni slogovi kraći i od kratkih naglašanih slogova (Škarić 2007: 132). Klasični je tip danas arhaičan i regionalno obojen. Prihvatljivi tip (Škarić 2007) također je obilježen u standardnom izgovoru u odnosu na trajanje dugog vokala. Prihvaćeni tip (Škarić 2007) i nema dužine, većemo ga za govornike udarnog naglasnog sustava. Od prihvatljivog do prihvaćenog tipa, čini se, postoji tip u kojemu su dužine reducirane i koje nestaju, a možemo ga vezati uz govornike visinskog naglasnog sustava.

Prema jednom istraživanju Pletikos (2003: 328), zanaglasni kratki vokali (triju govornika koji se mogu svrstati u govornike tzv. prihvatljivog izgovora) traju 70–120 ms, a zanaglasni dugi vokali: 170–250 ms. Kratki zanaglasni vokali prosječno traju 40–80% trajanja prethodnog vokala, a dugi zanaglasni vokali 80–180% trajanja naglašenog vokala. Trajanje zanaglasnog vokala ovisi o vrsti naglašenog vokala koji prethodi dužini. Zanaglasni dugi vokal traje 180% trajanja prethodnog kratkosilaznog naglasaka, 142% trajanja kratkouzlaznog, 83% trajanja dugosilaznog i 77%

⁴ Primjerice akomodacija mjesta naglasaka utječe na varijetetnost, pa će u visokom varijetetu biti preporučljivije *jezikòslòvlje, filòzofskì, dijàlektnì, festivāl* i sl. (pored *jèzikoslòvlje, filozofskì, dijalektnì, fèstivāl*) ili pak u proklizi, u govornoj riječi jednosložnog prijedloga i zamjenice *nà njega, zà mene, zà nàs* i sl. (pored *na njèga, za mène, za nàs*).

⁵ Kratice se dalje odnose na zanaglasne duge vokale (ZD), zanaglasne kratke (ZK), dugosilazni (DS) i dugouzlazni naglasak (DU).

trajanja dugouzlaznog naglasaka. Percepcija je dužine upitna ako vokali traju 60–100% naglašenog vokala, pa iz toga proizlazi da se najbolje percipiraju one dužine iza kratkih naglasaka. U većem istraživanju (Pletikos 2008) zbirno se pokazalo da zanaglasni dugi vokali traju 62,5% trajanja naglašenog vokala, a zanaglasni kratki 57,6% naglašenog vokala, što nije dovoljna razlika za percepciju dužine. To znači da je taj izgovor bio na tragu Škarićeva prihvaćenog tipa. Pokazalo se i da se nakon uzlaznih naglasaka najlakše dokazuje fonetska razlika između dugih i kratkih zanaglasnih vokala jer se vokal s uzlaznim naglaskom skraćuje pred zanaglasnom dužinom.⁶ Dakle, i naglašeni vokali traju različito ovisno o tome jesu li ispred kratkih ili dugih zanaglasnih vokala. Ta činjenica bit će važna kod analize redukcije dužina jer se očekuje, i nakon reduciranja, da se više percipira iza uzlaznih, posebno iza kratkouzlaznog. Svim su tim istraživanjima prethodila ona Bakranova (1985) i Lehiste i Ivića (1963) u kojima je trajanje dugih zanaglasnih vokala bilo znatno kraće (u suvremenom govoru 67 ms, u klasičnom Cindrićevu 96 ms, ili kod Lehiste i Ivića 147 ms), a ovisilo je o podrijetlu ispitanika.

U svemu tome leži razlog različite percepcije dužina iza različitih naglasaka i različitih rezultata u procjeni poželjnosti pojedinih dužina. U procjeni je poželjnosti već u prijašnjim istraživanjima najslabije ocijenjena dužina iza dugouzlaznog naglasaka (Lazić i Škarić 2002: 16–17). Slični su zaključci o dužinama iza dugih naglasaka i u istraživanju osječkog govora, koji je uspoređivan s izgovorom referentne govornice za standardni jezik (Rajle i dr. 2019). Nizak stupanj poželjnosti pokazivala su i ova istraživanja: Kravar 1963; Bakran 1985; Škarić i Varošaneć Škarić 2003.

Istraživanja koja se bave dijalektima i novoštokavskim govorima na širem području također su na tragu navedenih zaključaka. Ivić donosi prikaz redukcije zanaglasnih dužina u novoštokavskim govorima te navodi da redukcija ide prvo u pozicijama iza dugosilaznog naglasaka na otvorenom krajnjem slogu, zatim na zatvorenom krajnjem slogu te na središnjem slogu, i tako redom iza dugouzlaznog, iza kratkosilaznog te na koncu iza kratkouzlaznog naglasaka (Ivić 1994: 99–100). Otpornost dužine iza uzlaznog naglasaka objašnjava dvjema činjenicama – visinom zanaglasnih slogova iza uzlaznih naglasaka te novijim postanjem uzlaznih naglasaka (dužina se mogla početi skraćivati već ranije iza silaznih).

⁶ Naglašeni vokal u DU traje 127 ms pred dugim vokalom, a 151 ms pred kratkim vokalom. Naglašeni vokal u KU traje 97 ms ako ga prati dugi vokal, a 103 ms ako ga prati kratki vokal. Zanaglasni dugi vokali kod silaznih naglasaka prosječno su kraći od zanaglasnih fonološki kratkih vokala (Pletikos 2008: 174).

Neka su istraživanja stabilnost dužine potvrđivala morfološkom strukturom riječi i njezinom razlikovnom funkcijom, primjerice da se bolje čuvaju dužine u G mn. od dužina u G jd.⁷, da se čuvaju dužine određenih pridjeva i brojeva, ali da se gube dužine na ostalim gramatičkim morfemima (Buzina 1987; Škarić 1999), više nego naglaskom koji joj prethodi.

Navedena fonetska mjerenja (npr. Lehiste i Ivić 1963, Pletikos 2003 i 2008, Škarić 2007) pokazuju različite rezultate iz ovih razloga: 1) različito podrijetlo ispitnika (dalmatinski govor, slavonski govor ili koji drugi); 2) različito trajanje naglašanih vokala koji su prethodili dužini (skraćuje se prvo dužina iza dugih naglasaka zbog tendencije negomilanja dužina); 3) utjecaj tona naglašenog vokala pred dužinom (dužina se iza silaznih naglasaka prije skraćuje); 4) mjesto dužine u riječi (skraćuje se krajnja češće nego unutarnja; ona u osnovi ili ona bliže naglasku dulja je od one na nastavku); 5) vrsta sloga (otvoreni krajnji slog skraćuje se češće od zatvorenog). Upravo fonetska mjerenja mogu pripomoći u rasvjetljivanju (ne)stabilnosti zanaglasnih dužina u govoru, naime iz sfere gramatike nije moguće preciznije opisati kada je stabilan njezin izgovor jer se u komunikaciji veže uz naglaske koji joj prethode, uz položaj u govornoj riječi i uz podrijetlo.

Kad je riječ o raslojavanju standarda na izgovornoj razini, također je dužina ono što se najprije navodi kao razlikovni element, posebice u diferencijaciji standarda na visoki i niski varijetet (Kalogjera 2009; Udier i Gulešić Mahata 2011; Matešić 2013) ili visoki, neutralni, niski varijetet (Martinović 2017). Tonski naglasci značajka su visokog i neutralnog varijeteta, dinamički se naglasak čuje i kod govornika čiji se govor procjenjuje neutralnim (sve dok je mjesto naglasaka standardno). Dosljedna primjena distribucijskih pravila i prijenos naglasaka u proklizi nisu neutralne pojave, naime samo u određenim uvjetima percipiraju se kao značajka visokog stila (Martinović i dr. 2018). Izjednačivanje visinskog (tonskog) naglasnog sustava, visokog varijeteta i standardnog izgovora nije moguće iz nekoliko razloga: slaba je naučljivost visinskog sustava za spontani izgovor govornika koji nisu iz tog sustava (težak je put od udarnog prema visinskom), taj sustav ne uživa prestiž i nije neutralan (posebice se regionalno doživljava izgovor produljenih i sustavnih zanaglasnih dužina).

Izgovaranje i nizanje zanaglasnih dužina nije, dakle, pitanje varijetetnosti standardnog jezika (i trodiobe na *visoko*, *neutralno* i *nisko* u standardu), nego prije svega odnosa standardnog i dijalektnog (novoštokavskog) izgovora. Govor ne postaje

⁷ Dužina u G jd. također je razlikovna kod imenica e-vrste u odnosu prema NA mn. (G jd. *Nema žèně.* : N mn. *To su žène.*), no na razini sintakse, kada su različiti padeži posrijedi, nema dvojbe kao što to može biti kod istih padeža (G jd. : G mn.).

visok ili neutralan ako su dugi zanaglasni slogovi. Zaključci na tome tragu predstavljani su u izlaganju pod naslovom *U potrazi za standardnim izgovorom* autorica Martinović, Matešić, Pletikos Olof i Vlašić Duić u Rijeci 2018. godine. Autorice su analizirale govor jezikoslovaca (prema podrijetlu podjednaki broj govornika i iz udarnog i iz visinskog sustava) u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski* Hrvatskog radija te su anketirale jezikoslovce koji su čitali jezične savjete u toj radijskoj emisiji. Cilj je bio procijeniti standardnost i neutralnost izgovora⁸ te usporediti te rezultate s rezultatima samoprocjene jezikoslovaca. U procjeni neutralnosti govornici visinskog naglasnog sustava niže su na ljestvici, a na vrhu su govornici za koje se nije sa sigurnošću mogao utvrditi visinski naglasni sustav. Kod najviše rangiranih na ljestvici uočeno je najmanje lokalnih značajki, bez dijalektne obojenosti.⁹ To istraživanje nije imalo u fokusu opisivanje dužine na mjestima gdje se ostvaruje, nego samo detektirati izgovaraju li je govornici ili ne. U samoprocjeni, na ljestvici od 1 (nepoželjan) do 5 (poželjan), ostvaraj svih zadanih zanaglasnih dužina ocijenjen je 2,56, a onaj kod izbjegavanja dvoznačnosti 3,94. Upravo takvi rezultati istraživanja potvrđuju ono što se navodi u svakom ortoepskom istraživanju – izgovor zanaglasnih dužina ne uživa prestiž i nije sloj neutralnog standarda. Izgovor zanaglasne dužine nije jednako važan za standard kao što je to izgovor četiriju naglasaka. Anketiranje jezikoslovaca u istraživanju pokazalo je da se o izgovoru dužina ne razmišlja (kao što se to čini s mjestom naglasaka), izgovaraju se ako ih imaju u svom materinskom idiomu, a ni dvoznačnost iskaza nije uvijek i svima dovoljan razlog da ju ostvare (jer kontekst ionako vodi do značenja).¹⁰

U istraživanju govora jezikoslovaca (također govornika u emisiji *Govorimo hrvatski*) Pletikos Olof i Vlašić Duić (2018) zaključile su da su oni govornici koji su dolazili, po podrijetlu, iz udarnog naglasnog sustava ostvarivali u standardu katkad i zanaglasne dužine, ili skraćene ili, čak, produljene (primjerice u G mn. imenica). Istraživanje je pokazalo da su ostvarivali i kratkouzlazni naglasak, vrlo rijetko du-

⁸ Procjenjivalo se na ljestvici od 1 do 5 u sljedećim kategorijama: nestandardni – standardni izgovor, obilježen – neutralan izgovor, niski – visoki stil, lokalno obilježen – lokalno neobilježen, udarni naglasni sustav – visinski sustav te opisno u kategorijama: obilježen na razini glasnika, obilježen na razini zanaglasne dužine, boja glasa, izražajnost, dikcija, znak visokog ili niskog stila.

⁹ Šestero govornika koji su najbolje ocijenjeni na ljestvici neutralnosti (ocjena od 3 do 4,25) bili su i ogledni primjer onoga što predstavlja „neutralno“. Ti govornici nemaju nužno četveronaglasni štokavski idiom kao polazni, no školovani su govornici pa imaju standardno mjesto naglasaka, izgovaraju i uzlazne naglaske i reducirano dužine.

¹⁰ Izgovor nije jedini način kojim se sporazumijevamo (primjerice ostaju geste rukom), a ako se i želi izgovoriti dužina koja nije svojstvena polaznom sustavu govornika, tada se (naveli su ispitanici): „samo malo produži jedan vokal, ne oba“ da se izbjegne „dojam ruralnosti kakav bi dalo produžavanje obaju vokala“ (Martinović i dr. 2018).

gouzlazni, pa njihov naglasni sustav (uz dinamički naglasak) u svome inventaru ipak ima kratkouzlazni (suprotno ustaljenim stavovima o uzlaznim naglascima kod obrazovanih neštokavaca). Zaključile su i da govornici, koji su podrijetlom iz vi-sinskog naglasnog sustava (15 govornika), izgovaraju dužine (3), dulje ih (5, podrijetlom iz Dalmacije) ili reduciraju (7, većinom iz Slavonije, ali i iz kajkavskog govornog područja), no nisu opisivale mjesta dužine.

Ispitanici su za sociolingvistička istraživanja školovani govornici, oni kojima je govor struka, a to su profesori, jezikoslovci, spikeri, glumci. Odabir radijskih i televizijskih emisija sasvim je očekivan korpus u takvim istraživanjima. Svi ti govornici nose sa sobom i organsku podlogu, no kompetentni su jer osim jezičnih imaju (ili bi trebali imati) i sociolingvističke, diskursne te strateške kompetencije (Martinović i Matešić 2018).

Zaključak je dosadašnjih istraživanja da izgovor dužina u standardu ne uživa prestiž (tj. da je obilježen), da ovisi o podrijetlu govornika, da se zanaglasna dužina u govoru ne niže, da se sve više reducira ili nestaje, ovisno o položaju u riječi ili naglasku koji joj prethodi. Ostalo je otvoreno je li svaki ostvaraj dužine jednako obilježen ili neutralan, precizirati mjesta na kojima se češće reducira ili nestaje te pogledati jesu li suvremeni priručnici uzeli što od toga u obzir. Ovim radom želimo ponuditi odgovore na upravo ta otvorena pitanja.

3. Metodologija

Za dužine u standardu vrijedi, dakle, nekoliko činjenica: 1. nizanje dužina nije neutralno; 2. najnestabilnije su dužine iza dugih naglasaka; 3. najstabilnije su dužine iza kratkih naglasaka; 4. mjesto dužine u riječi (tj. krajnji ili središnji slog) utječe na njezinu (ne)stabilnost; 5. vrsta sloga (otvoreni ili zatvoreni slog) također utječe na (ne)stabilnost dužina. Sve će te činjenice biti na provjeri u komparativnoj analizi suvremenih priručnika (na primjeru izvedenica) i uzusa kompetentnih govornika.

Komparativno su analizirani suvremeni normativni priručnici, rječnici i gramatike posljednjih dvadeset godina: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* (Babić i dr. 2007; GOHKJ), *Gramatika hrvatskoga jezika – za gimnazije i visoka učilišta* (Silić i Pranjković 2005, SP-GHJ), *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (ur. Jojić i Matasović 2002, HER), *Hrvatska gramatika* (Barić i dr. 1997, HG), *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić i dr. 2007, NHKJ), *Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. Šonje 2000, RHJ-LZ), *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (Birtić i dr. 2012, ŠRHJ), *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (Babić 2002, TR), *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (ur. Jojić 2015, VRH).

Od kraja prošlog stoljeća priručnici počinju sve više odmicati od klasične naglasne norme zadirući u distribucijska pravila i modificirajući načelo sustavnosti pa se želi uvidjeti koliko su odmaknuli na tome putu. Gramatike su sklone visokom varijetetu (navodeći za kakav lik da je preporučljiviji u „pažljivu, njegovanu, biranu“ jeziku/izrazu/stilu) pa se očekuje i manje popuštanja uzusu. Od rječnika se može više očekivati, probrani su oni koji su najnoviji (objavljeni nakon 2000. godine) i koji u uvodnim napomenama donose da su normativni, ali i da su uzimali u obzir „uporabne prozodijske vrijednosti“ (primjerice *Veliki rječnik*, Jojić 2015). Analizirane su one riječi koje se pojavljuju kao dvostrukosti te one kod kojih se očekuje nizanje dužina, a to su izvedenice s određenim sufiksima, primjerice -nĭk i -ōst (jer je kod njih u istraživanjima mjesta naglasaka potvrđeno najviše dvostrukih rješenja, Martinović 2014). Komparativna analiza suvremenih rječnika i gramatika pokazat će koliko su priručnici ujednačeni, jesu li gramatike „strože“ od rječnika te koliko su (ili koliko mogu biti) konvergentni uzusu.

Uzus kompetentnih govornika u ovome radu predstavlja (čitani) govor jezikoslovaca u emisiji *Govorimo hrvatski* Hrvatskoga radija. Preslušano je 30 emisija (svaka u trajanju oko 2 minute), emitiranih od rujna 2015. do listopada 2017., i koje su bile dostupne na mrežnim stranicama Radija. Odabrano je šest govornika koji dolaze iz visinskog (novoštokavskog) naglasnog sustava (troje iz Slavonije i troje iz Dalmacije) i izgovaraju zanaglasnu dužinu te troje govornika koji su iz nenovoštokavskog naglasnog sustava (Zagreb i okolica). Naglasni sustav govornika potvrđivao se slušnom procjenom, dostupnim podacima iz životopisa o mjestu rođenja i školovanju te podacima o neutralnosti ili obilježenosti govora jezikoslovaca iz prijašnjih istraživanja izgovora u emisiji *Govorimo hrvatski* (Martinović i dr. 2018, Vlašić Duić i Pletikos Olof 2018). Slušnu procjenu može remetiti očekivanje dužine na određenom mjestu u riječi pa su probirani primjeri (oko 200) koji nisu bili perceptivno dvojbeni. Troje govornika (podrijetlom iz Dalmacije) ima izrazite lokalne značajke (u izgovoru glasnika i prozodiji) i izgovor je dužina kod jednog govornika produljen. Lokalne značajke ovdje se odnose na prijenos naglasaka u proklizi na širem korpusu nego je uobičajeno (a što i suvremene gramatike navode kao obvezno) te na izgovor dužina iza svih naglasaka (nizanje je dužina vrlo ograničeno). Troje drugih govornika novoštokavaca (podrijetlom iz Slavonije) nema izražene lokalne značajke u prozodiji i nemaju izrazite dužine. Uzmemo li u obzir da su naglasno kompetentni govornici oni koji izgovaraju sva četiri naglasaka i dužinu, onda je odabir govornika koji pripadaju visinskom sustavu očekivan. Obratila se međutim pozornost i na govornike koji dolaze iz polaznog udarnog naglasnog sustava, a među njima se istaknulo troje (čije se podrijetlo veže uz Zagreb i kajkavsko govorno područje) kod kojih se mogu čuti sva četiri naglasaka, no slušanjem se nije

potvrdilo da izgovaraju dužinu, osim iznimno. Takav izgovor, koji ima kratke zanaglasne vokale, bio je u kontrastu s drugim izgovorima, s produljenim i s reduciranim dugim zanaglasnim vokalima.

Slušanjem su izdvojene one riječi u kojima se ostvaruje ili bi se trebala ostvariti zanaglasna dužina, ako su izgovorene u silaznoj intonacijskoj jezgri, da bi se lakše odredio i naglasak riječi uz koji dolazi ili ne dolazi dužina. Primjeri su grupirani prema tome je li dužina u osnovi (88 primjera), na sufiksu (31 primjer) ili na gramatičkom morfemu (75 primjera). Primjeri su dalje u tekstu grupirani i prema tome iza kojega naglasaka dolazi dužina, prema njezinu podrijetlu te na kakvu je slogu. Na tome korpusu utvrdit će se gube li se dužine na jednakim mjestima kao u priručnicima, uočiti će se mjesta na kojima su stabilnije i na kojima češće nestaju u govoru te će se pokušati pojasniti zašto nestaju. Stabilnim će se u analizi smatrati ona mjesta koja su zajednička većini govornika, a nestabilnim ona na kojima dužina nestaje. Neutralna će biti ona dužina u analizi koja je reducirana i karakteristična je za sve govornike. Manje neutralnim nazivat će se izgovor s perceptivno izraženim dužinama, a više neutralnim izgovor s reduciranim dužinama, koji ovisi o vrsti naglasaka pred dužinom i o položaju dužine u riječi.

4. Rezultati i diskusija: Od uzusa do kodifikacije i natrag

S obzirom na činjenicu da su dužine u gramatici dijelom osnove riječi, sufiksa i gramatičkog morfema, a, s druge strane, sve se više reduciraju u govoru, u sljedećem odjeljku prikazat ćemo rezultate istraživanja jednoga i drugoga: najprije rezultate komparativne analize priručnika, a potom rezultate slušanja (percepcije) izgovora dužina u govoru kompetentnih govornika.

4.1. Zanaglasne dužine u priručnicima

Suvremeni priručnici, rječnici i gramatike kodifikaciji naglasne norme pristupaju različito. Možemo uočiti nekoliko pristupa: a) sustavno donose klasičnu normu u kojoj se stara distribucijska pravila ne krše, tj. nema silaznog tona izvan početnog sloga: *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (Birtić i dr. 2012); *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (ur. Jojić 2015); b) donose pomake prema uzusu, ističući da je što razgovorno pa se i distribucijska pravila revidiraju (silazni se ton izvan početnog sloga dopušta u određenim kategorijama riječi), ali vrlo nesustavno: *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (ur. Jojić i Matasović 2002); monografija *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić i dr. 2007), *Tvorba riječi* (Babić 2002); c) isprepleće se klasična i suvremena norma u istome izdanju: *Hrvatska gramatika* (Ba-

rić i dr. 1997; gdje su imenice obrađene naglasno u svome raslojavanju, a u poglavlju o brojevima, primjerice, proklizi se pristupilo klasično, s obveznim prenošenjem silaznog naglaska); prvi svezak Akademijine gramatike *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* (Babić i dr. 2007; Škarićeva *Fonetika* u neskladu je s pristupom naglasnoj normi u ostalim poglavljima, koja su konzervativnija); d) naglasni se podaci ne donose u svome raslojavanju, razgraničava se gramatika od komunikacije: *Gramatika hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2005); e) zanemaruje se važnost naglaska i dužina u gramatici/morfologiji: u *Hrvatskoj školskoj gramatici* (Hudeček i Mihaljević 2017: 48) npr. u poglavlju o pridjevima i u kategoriji određenosti nema naglasnih podataka, a u *Školskoj gramatici hrvatskoga jezika* (Ham 2017: 28–30) brojni su primjeri naglašenih riječi bez zanaglasnih dužina.

Iz toga proizlazi da se naglasnoj normi ne pristupa sustavno ni u skladu sa suvremenim tendencijama. Suvremena tendencija nije samo pomicanje naglaska prema početku riječi, kao u primjeru *jèzikoslòvlje*, pored *jezikòslòvlje*, kako se ističe u *Velikom rječniku* (ur. Jojić 2015). Tendencije, naime, u razgovoru idu i u smjeru modifikacije začahurenih distribucijskih pravila, naglasne tipologije, ponašanja naglaska u proklizi i sl. Suvremene gramatike popustljivije su tendencijama u uzusu nego što su to suvremeni rječnici, što je suprotno očekivanjima. Popušta se silaznom tonu izvan početnoga sloga i u posuđenicama (*asistènt*) i u domaćim riječima (*soboslikār, zadâtākā*). Naglasna tipologija oduvijek je u previranju, a promjenom leksičkoga naglaska riječi sele iz tipa u tip (*festivāl – festivála; fèstivāl – fèstivála*). Poneki priručnici razlikuju se i u podtipovima koje donose, primjerice ne pristupa se jednako promjeni *vāl – vāla – vālovi* u svim priručnicima, noviji takvu promjenu tona i ne bilježe (*Školski rječnik hrvatskoga jezika* (Birtić i dr. 2012) i *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić i dr. 2007)). Naglasak se u proklizi prenosi tek s kraćih riječi, najčešće samo kod zamjenica, na kraće proklitike (*pò nju, zà mene*) i u negaciji glagola (*nè skāčēmo*). Takvim tendencijama iz uzusa, koje suvremene gramatike nesustavno prate, bili su skloni novi rječnici: primjerice *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002). No izlaskom *Školskog rječnika* (2012) i *Velikog rječnika hrvatskoga standardnog jezika* (2015) ponovno su uzus i kodifikacija krenuli divergentnim putem.

U priručnicima su dužine na gramatičkim morfemima i sufiksima najstabilnije, no u standardnoj se uporabi očekuju kad su razlikovne. S druge strane nema (istokodne) komunikacijske situacije u kojoj gramatika, kontekst ili gestikulacija ne bi razjasnili značenje, posebice kod glagola: *ispasti : ispāsti, izvesti : izvēsti, nādići : nādīći, nāvesti : nāvēsti*, ili u konverziji pridjeva u priloge *-skī : -ski*. Primjeri su poput ovih u G mn. imenica: *Nije bilo junāka : Nije bilo junākā*, ili kod određenih i neodređenih pridjeva (kojima češće mjesto i ton pomaže u kategoriji

(ne)određenosti): *Niti je prljava niti je čupava* (Kakva je ona?) : *Niti je prljavā niti je čupavā* (Koja je od njih?) i sl. rezervirani samo za gramatičke opise, a ne za realne (šumne) komunikacijske situacije.

Priručnici dopuštaju gramatički morfem bez dužine tek u nekoliko slučajeva, primjerice u prezentu glagola I. vrste (jer se nisu u svim govorima ni javljale): -ēm/-em, -ēš/-eš, -ē/-e, -ēmo/-emo, -ēte/-ete i -jēm/-jem, -jēš/-ješ, -jē/-je, -jēmo/-jemo, -jēte/-jete, zatim u 3. l. mn. imperfekta i aorista (*bijāhu* i *bijāhū*, *nádoše* i *nádošē*) te kod priloga nastalih od pridjeva: *bràtskī* i *bràtski*, *jùnāčkī* i *jùnāčki*, *pāsji* i *pāsji*, *vīšē* i *vīše* (v. tablicu 1. za primjere glagolskih oblika i tablicu 2. za primjere priloga nastalih konverzijom).

Tablica 1. Prezentska dužina glagola I. vrste, dužina aorista i imperfekta 3. l. mn.¹¹

glagoli	HG	GOHKJ	SP-GHJ	NHKJ	HER	RHJ-LZ	VRH	ŠRHJ
<i>pletēm</i>	plètēm i plètem	plètēm i plètem	plètēm	plètēm i plètēm	plètēm	plètēm	plètēm	plètēm
<i>vúčēm</i>	vúčēm i vúčem	vúčēm i vúčem	vúčēm	vúčēm i vúčēm	vúčēm	vúčēm	vúčēm	vúčēm
<i>òdoše</i>	òdoše i òdošē	òdoše	òdoše	òdoše i òdošē	-	-	-	-
<i>nádoše</i>	nádoše i nádošē	nádoše	nádoše	nádoše i nádošē	-	-	-	-
<i>písāhu</i>	písāhu i písāhū	písāhu	písāhu i písāhū	písāhu	-	-	-	-
<i>viđāhu</i>	viđāhu i viđāhū	viđāhu	viđāhu i viđāhū	viđāhu	-	-	-	-

Tablica 2. Prilozi nastali konverzijom i zanaglasne dužine

prilozi	HG	GOHKJ i TR	SP-GHJ	NHKJ	HER	RHJ-LZ	VRH	ŠRHJ
<i>hrvatski</i>	hrvātski i hrvātskī	hrvātski	hrvātski	hrvātski i hrvātskī	hrvātski	hrvātski	hrvātski	-
<i>pāsji</i>	pāsji i pāsji	-	-	-	pāsji	pāsji	pāsji	-
<i>vīše</i>	vīše i vīšē	vīšē	vīše	-	vīšē	vīše	vīšē	vīšē
<i>brže</i>	břžē i břže	břžē	břže	-	břže	břže	břže	-

¹¹ Rječnici ne donose za imperfekt i aorist 3. l. mn., nego samo 1. l. jd., pa se ne može znati što je s dužinom.

Silić-Pranjkovićeva gramatika (2005) već je u uvodu naznačila da se dužina „i izgovara i ne izgovara“ pa dalje u svojim redcima dužinu donosi kao činjenicu gramatike (sustavno bez dužine kod priloga nastalih konverzijom te dubletno samo kod imperfekta glagola).¹² U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr. 1997) sustavno se pak donose dubletni oblici. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić i dr. 2007) na istome je tragu. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (ur. Jojić i Matasović 2002) navodi u uvodnome poglavlju da se dužina izostavlja „jer se u govornoj praksi ne realizira“ te proširuje korpus na glagole s dočetakom -irati (*organiziram*) i (nejasno) na G i I jd. imenica na -ost (*žalost – žalosti*), naime te imenice gube dužinu u kosim padežima.

Rječnici ne skraćuju dužine iz fonetskih razloga. Dužine bi mogle biti stabilnije iza kratkih i silaznih naglasaka, uz redukciju u nizanju (*düşēvnōst, mūžēvnōst, ūmīlnōst, ūstrājnōst*), nego iza dugih i silaznih (*vēzānōst, zbfkānōst*), no rječnici ne uzimaju u obzir naglasak pred dužinom. Veće se dvojbe u rječnicima usmjeravaju prema mjestu naglasaka: *ustrājnōst* ili *ūstrājnōst, nēsuvislōst* ili *nesūvislōst* itd. (usp. i Martinović 2009) nego prema dužini.

Kraćenja su već od samih početaka bila uvjetovana dužinom riječi (*jāblān – jāblāni*, ali „kraćenjem u zamjenu“: *jāblanovi*) ili otporom nizanju dužina (*mjēsēc – mjēsečnī*). Gomilanje zanaglasnih dužina u priručnicima hrvatskog jezika najlakše je uočiti na primjeru tvorenica. Nesustavan pristup nizanju dužina svjedoči niz primjera u kojima dužine ostaju jer su u osnovi tvorenice koja motivira tvorbu, pa i kad je riječ o tri uzastopne. Dužine se u tim riječima na središnjemu slogu ili fonetski uvjetovane (*nāstāvnīk, nāčēlnōst*) ili su iskonske (nastale pomicanjem dugih naglasaka: *angāžirati – angāžīrān – angāžīrānōst, civilizirati – civilizīrān – civilizīrānōst*). Reduciranje dužina ide od kraja prema početku riječi, pa su i one stabilnije. Jednako je i kod pridjeva, stabilnije su u izgovoru one iskonske dužine od onih na nastavku (*jēsēnjī, gospòdārskī, prèdbrāčnī*), no priručnici će i dalje bilježiti dužine kao gramatičku činjenicu (tablica 3).

¹² Kod obrade imperfekta u popisu gramatičkih morfema navodi se za 3. l. mn. -hū, no u tabličnome prikazu svi su primjeri s kratkim gramatičkim morfemom -hu (2005: 65–69).

Tablica 3. Zanaglasne dužine u osnovi riječi pred dugim sufiksomⁱ

dužine u osnovi	NHKJ	HER	VRH	ŠRHJ
běskrāj – bėskrājnost	bėskrājnost	bėskrajnost	bėskrājnost	bėskrajnost
iscrpan – iscrpnost	iscrpnost i iscrpnost	iscrpnost	iscrpnost	iscrpnost
iznenadan – iznenadnost	iznenadnost	iznenadnost	iznenadnost	iznenadnost
nacēt – nacētost	nacētost	nacētost	nacētost	-
nāgluh – nāgluhost	nāgluhost	nāgluhost	nāgluhost	-
nėrazūman – nėrazūmnost	nėrazūmnost	nerazūmnost	nėrazumnost	nėrazūmnost
otrcan – otrcanost	otrcanost	otrcanost	otrcanost	otrcanost
razdrāgan – razdrāganost	razdrāganost	razdrāganost	razdrāganost	razdrāganost
razočārān – razočārānost	razočārānost	razočārānost	razočārānost	-
razvikān – razvikānost	razvikānost	razvikanost	razvikānost	-
ūklēt – ūklētost	ūklētost	ūklētost	ūklētost	-
vėzān – vėzānost	vėzānost	vėzānost	vėzānost	-
zādihān – zādihānost	zādihānost	zādihanost	zādihānost	-
zātėgnūt – zātėgnūtost	zātėgnūtost	zātėgnūtost	zātėgnūtost	-

ⁱ Masnim su slovima označene riječi u kojima se ne nižu dužine.

Tablica 4. Zanaglasne dužine u osnovi riječi pred skupom sa sonantomⁱ

dužine u osnovi ⁱⁱ	NHKJ	HER	VRH	ŠRHJ
nastavnik	nástavnik	nástavnik	nástavnik	nástavnik
nastavnički	nástavnički	nástavnički	nástavnički	-
načelnik	náčelnik	náčelnik	náčelnik	náčelnik
načelnički	náčelnički	náčelnički	náčelnički	-
načelnost	náčelnost (!)	náčelnost	náčelnost	náčelnost
nasilnik	násilnik	násilnik	násilnik	násilnik
nasilnički	násilnički	násilnički	násilnički	násilnički
nasilnost	násilnost	násilnost	násilnost	násilnost
nevoljnik	nėvōljnik	nėvōljnik	nėvōljnik	nėvōljnik
nevoljnički	nėvōljnički	nėvōljnički	nėvōljnički	-
nevoljkost	nėvōljkost	nėvoljkost	nėvoljkost	nėvōljkost

ⁱ Masnim su slovima označene riječi u kojima se ne nižu dužine; ⁱⁱ U ovom stupcu deblje su otisnuti skupovi sa sonantom na po jednom primjeru za svaku osnovu. Sve su to, konkretno, primjeri skupova u kojima su oba člana sonanti, ali za pravilo o duljenju važno je, naravno, da je prvi član sonant.

U osnovi su riječi dužine stabilnije, naime u riječima poput *vūci – pòvūci, djèčāk – djèčāka* posljedica su izvorno dugog naglasaka, a nestabilnije su kada su fonetski uvjetovane, nastale pozicijskim duljenjem (pred suglasničkim skupom kojemu je

prvi član sonant),¹³ i kada su u nizu (usp. pregled primjera u tablici 4). Kad se izbjegavaju, razlog je negomilanje dužina.

U gramatici, primjerice u *Tvorbi riječi* (Babić 2002), nizanje dužina nije potpuno dokinuto (*bèskrājnōst, disciplinīrānōst, adaptīrānōst, òdūrnōst* itd.), no nestajanje je ipak zabilježeno (*něstvarnōst, iscrpnōst, ĩskusnōst, muževnōst, načelnōst, nēstvarnōst, nāivnōst, nāsīlnīk, bēzvoljnīk, nāstavnīk, načelnīk, knjīževnīk* itd.). Uzusu je sklona i modificirajući distribucijska pravila (*superpūška, supernēbodēr, superrādīnīk, samozāštita, maksisūknja, kvazipjēsīnīk, poljoprīvrednīk* i sl.).

Nizanje dužina u primjerima *nastavnik, nasilnik, nevoljnik* i sl. u priručnicima će biti vrlo teško izbjeći jer je u govoru snažno duljenje pred skupom s prvim članom sonantom, a i želi se očuvati sustav u kojem su određeni dugi sufiksi činjenica gramatike hrvatskog jezika. Kada se nastoji približiti uzusu i dokinuti nizanje dužina, tada se čuvaju dužine na sufiksu, primjerice *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (Vukušić i dr. 2007) donosi: *nājāmīnīk* i *nājāmīnīk*; a *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika* (Babić i dr. 2007) donosi ovo: *náčelnīk, nāstavnīk, donáčelnīk*.

U izgovoru su dva načina reduciranja dužina: ili se reducira dužina na sufiksu (*nāsīlnost, nāsīlnīk*) ili ona iza naglaske (*nāsīlnōst, nāsīlnīk*).¹⁴ Da su ipak mogući različiti izgovori, svjedoče pokoji primjeri iz priručnika, poput: *bēskrajnōst, iscrpnōst, nērazumnōst* i sl. Govornicima koji nemaju dužinu u svome sustavu, ali standardnu prozodiju svladavaju, drugi bi izgovor mogao biti lakši jer se dužina ne bi vezala uz naglaske i njihovu pravilnu produkciju. Dužine u unutarnjem slogu stabilne su kod govornika koji ih imaju i u svom sustavu. No, s druge strane, kod njih vrsta naglašenog sloga diktira ostvaraj, pa se čini manje vjerojatnim da je stabilnija dužina kod svih novoštokavaca u primjeru *pītāmo* od one u riječi *pódošē*. Dužina se zasigurno bolje percipira i producira u unutarnjem slogu, kad je u osnovi riječi, kad je iza kratkog naglaske i kad je kompenzacijska.

O redukciji se dužina u priručnicima može, dakle, govoriti kad se skrate u tvorbi one iz osnove ili se zanemari duljenje pred skupom s prvim članom sonantom. I jednih i drugih primjera nalazimo u svim priručnicima, i to nesustavno.

Leksičke su naglasne dublete česte i u sustavu su sasvim očekivane, ne teže strogom ujednačivanju pa je tako i kad je o dužinama riječ: *pōpūt/pòpūt* i

¹³ Mnogi primjeri u skladu su s (Ivšićevim) pravilom: nema pozicijskog duljenja pred dugim slovom, pr. *brātīnstvo – brātīnskī* (Ivšić 1979: 10).

¹⁴ Da je riječ o većem korpusu, svjedoči podatak da je u hrvatskome jeziku 50-ak dugih sufikasa za imenice (usp. Martinović 2014).

pòput/pòput, sìgūrno i sìgurno, vjèrojātno i vjèrojatno, nárāvno i náravno, međūtīm i međūtim, štòvišē i štòviše, nāprotīv i nāprotiv, dāklē/dāklē i dākle/dākle. Kod tzv. „malih riječi“ pragmatika postaje važnija od gramatike, tj. od fonetskog duljenja ili iskonske dužine. Dužina koja se javi može biti znak i ravne intonacije (što je značajka poštapalica, uzvika i čestica u iskazu), koja se bilježi kao dužina. Uzvici se često ovako bilježe u priručnicima: *mijāū, iā, ūā, hālō/hālō, ijūjū*, no oni se zapravo izgovaraju određenom rečeničnom intonacijom (često ravnom) i naglasak je potpuno irelevantan. Budući da se intonacija (još uvijek) na bilježi u rječnicima posebnim znakovljem, dužina u tim primjerima može upućivati na ravnu rečeničnu intonaciju.

Gramatički opisi i rječnički popisi pokazuju da su iz komunikacije uzeli ono što je jedino bilo moguće, što ne urušava sustav i gramatički opis, a to je nenizanje dužina (premda nesustavno), kao jedan vid redukcije. Gramatike se nisu pokazale „strožim“ od rječnika. Autori priručnika prepoznaju da gomilanje dužina nije neutralno, prvo dokidaju dužinu odmah do naglasaka, no vrsta naglasaka pred dužinom nije uzrok (ne)stabilnosti. Vrsta sloga također u priručnicima ne utječe na gubljenje. S druge strane, mjesto dužine utjecalo je na njezinu stabilnost, naime krajnji je slog gotovo netaknut u dokidanju dužina u suvremenim priručnicima (izuzmemo li već ustaljeno pravilo kratkog prezentskog gramatičkog morfema iza uzlaznih naglasaka). Središnji je slog u suvremenim priručnicima za dužine nestabilan, iako su one ondje iskonske i pozicijske.

4.2. Zanaglasne dužine kod kompetentnih govornika

Već i odabranih devetero jezikoslovaca koji čitaju jezične savjete u radijskoj emisiji *Govorimo hrvatski* svjedoči o polarizaciji govornika u izgovoru s obzirom na podrijetlo (iako je riječ o školovanim govornicima), i to na one kod kojih je dužina u izgovoru produljena, na one kod kojih je reducirana i u trajanju i u nizanju i na one kod kojih je nema. Izgovor produljenih dužina, onih koje su regionalno obojene, ovdje nazivamo obilježenim. Takav izgovor bio je u kontrastu s izgovorom ostalih govornika koji nisu imali produljene dužine pa se s njime mogao komparirati. One dužine koje su zajedničke svim govornicima, prije svega reducirane, nazivamo neutralnim pa će se tako pristupiti i analizi primjera koji su prikupljeni preslušavanjem govora. Gradacija unutar neutralnosti također je moguća s obzirom na naglasak koji prethodi dužini ili s obzirom na mjesto u riječi.

Produljene su dužine obilježene. Zabilježili smo ih kod jednoga govornika iz Dalmacije i posebice dolaze do izražaja u izgovoru iza dugih naglasaka (*dāvān, čūvājmo, hvālēci, pītāna, pāmćenje, rūdnīk*), u izgovoru na otvorenom krajnjem

slogu koji pripada gramatičkim morfemima (*râbē, tîčē, nēmā poteškócā, slúgā, pòljskī*) te kada se dužine nižu (*prílîkā, proučāvām, jèdnāčīm, pòvúkāvši, dòbîvājmo* i sl.), no zadnje su i reducirane. Ako je dužina udaljena od naglasaka, počinje se reducirati (*nàstajē, ìspadā, povèzujē, fèstivāl, stàndardnòm*) pa i iza dugih naglasaka (*sânjkajū se, sânjkaĵūci se, prâvdajūci se*), no oni govornici koji imaju produljeni izgovor (u našem istraživanju jedan govornik) ni tada ih ne reduciraju do nestajanja. Dužina koja je na središnjem slogu (u izgovoru troje govornika iz Dalmacije), do naglasaka, ne percipira se nužno kao obilježena, osim ako nije iza dugosilaznog naglasaka (*lòmēci, vòdēnje, búdēnje, nàglāšen, vúkūci, rázmjērno, mīcānje, pr̄vōme, jezîkòslòvlje, svakòdnēvno, nepòstojānim, intònrano, preskrîbīrano* i sl.). Nizanje dužina koje nisu reducirane nije zabilježeno, naime kod svih je govornika uočeno gubljenje ili bar reduciranje prema kraju riječi (*Hrvātske, Hrvātskoj, Dūbrōvnika, Dālmācije, izgòvāra, dòbīvamo, odrāžāva se, inzistīra, ì slūže, medicīnsko, nēžtīvoga, svakòdnēvnoj, pojèdīnim, hr̄vātski, tradīcījski, devèdēsētih, gòdīna, lîkōva, pòdātaka, prídjēva, zāmjenīca, rečēnīca* i sl.). Zajedničko je svim govornicima da reduciraju dužine, ili u nekim pozicijama (npr. govornici iz Dalmacije) ili u svim (npr. govornici iz Slavonije), što je na tragu općih zaključaka o neutralizaciji i redukciji dužina u hrvatskome jeziku (Škarić 2007).

Kod onih koji reduciraju dužinu (a to je većina govornika), dužina se i dalje percipira iza kratkih naglasaka, jer je iza njih dulje trajala, a kad se reducira iza dugih, tada i nestaje, jer je bila i kraća iza dugih naglasaka. Dužine koje se jave iza kratkih naglasaka zbog toga su neutralnije (*mlādōst, rādōst, stārōst, zàbīt, òblāk, pr̄vāk, čistāč, mǎnjōj, mnògīm, nēžtīvo*) od onih nakon dugih, jer, ako ih percipiramo, onda nisu ni reducirane (*brójnōst, drágōst, lijénōst, hr̄abrōst, pozórno, srāslōst, dānōst, vjēsniĵ, nijēčnōst, zvūčniĵ, rjēčniĵ*). Dužine iza dugouzlaznoga naglasaka procjenjivane su obilježenim (Lazić i Škarić 2002: 16–17), no, s obzirom na mjesto, na središnjem slogu mogu biti neutralne i one (zbog dvosložnosti uzlaznih naglasaka i skraćivanja uzlaznih naglasaka pred dužinom i zbog sekvencije -nje): *páljēnje, ljúblijēnje, predāvānjima*. Iza dugih silaznih nisu neutralne zbog trajanja naglasaka: *pāmčēnje, pāpīnski*. Takav ostvaraj zabilježen je samo kod jednog govornika čije smo dužine označili produljenim. Stabilnost dužine na središnjem slogu iza ostalih naglasaka nešto je veća zbog podrijetla i pozicijskog duljenja (*dobronámjērnog, nárāvno, akvilējski, kǎjkāvci*), no ne kod svih govornika (reducira se kod onih iz Slavonije). Kod jednog je govornika uočeno da podrijetlo više čuva dužinu (*hr̄vātskog, nādjēva, ò tōj*) od pozicijskog duljenja (*jezikòslòvlje, nárāvno, ràto-borni*). Iz toga proizlazi da je, uz naglasak riječi, za stabilnost dužine važno i podrijetlo i pozicija dužine te broj slogova – i to stoga što su iskonske i pozicijske dužine na središnjim slogovima. Priručnici, s druge strane, upravo su na tim mjestima

uklonili dužinu.

S obzirom na zaključke fonetskih mjerenja o trajanju vokala nakon pojedinih naglasaka, konkretno da se ona dužina koja dolazi nakon uzlaznih i kratkih naglasaka lakše percipira (Pletikos 2008; Rajle i dr. 2019), i zbog brojnih riječi (jedinica) koje imaju takav naglasak, reducirane dužine i dalje mogu imati stabilno mjesto na kojemu se ostvaruju. Takve su riječi, primjerice, one koje pripadaju promjenljivom (pod)tipu imenica *āā – aāa (jùnāk – junáka)* i nepromjenljivom (pod)tipu imenica *āā – āāa (kìpār – kìpāra)*,¹⁵ a mnoge se vežu i uz desetke sufiksa. Brojni su takvi primjeri zabilježeni i kod govornika iz Slavonije i kod govornika iz Dalmacije: *ālāt, fakùltēt, epìtēt, èsēj, inicijāl, kùrzīv, pàpīr, raspršìvāč, sìmbōl, vokabùlār, zagovòrnīk, zlàtār; àlkār, jàstrēb, klēsār, gòspār/gòspār, lìmūn, pàsīv* itd. Stabilnost je osigurana i zatvorenim slogom. S druge strane, takve dužine nisu razlikovne i govornici koji nemaju dužinu u svome sustavu nemaju razloga da ju ostvaruju, a kod onih koji ju imaju, ali ju reduciraju, prije perceptivno nestaje na korpusu podtipa *āā – āāa* od onoga u podtipu *āā – aāa* zbog uzlaznog naglasaka i zbog podrijetla dužina (koja nastaje nakon metatakse). Tražimo li stabilno mjesto reduciranih dužina, onda je to korpus imenice podtipa *jùnāk – junáka*, jer je taj korpus imenica brojan, riječ je o dužinama koje su perceptivne, iskonske su i u osnovi riječi.

Osim što naglasak uvjetuje izgovor i percepciju i vrsta sloga naznačena je kao važan faktor (Ivić 1994; Škarić 2007; Rajle i dr. 2019). One dužine koje nisu reducirane na krajnjem otvorenom slogu zvuče produljeno pa redukcija zahvaća prvo otvoreni slog (pr. u deklinaciji imenica, pridjeva, brojeva, zamjenica, u konjugaciji). Budući da gramatičke dužine više vežemo uz otvorene slogove nego sufikse, nisu neobične tvrdnje da gramatičke dužine prve nestaju (Buzina 1987; Škarić 1999). Kod govornika iz Slavonije, koji imaju reducirane dužine, to je mjesto gdje najčešće nestaju i iza kratkih naglasaka (*deklarácije, gramàtike, enklitike, gòdine, države, mnògi, strògi, kòji, vīde, ĩdu*). I kod govornika koji često izgovaraju produljene dužine (govornici iz Dalmacije) zamijećeno je da ih počinju gubiti (iza dugih: *više iména, preko žéna, néma, nè smēta*) ili reducirati na krajnjem slogu (iza kratkih: *žènē, tàkō, zàtō, nòvī, mnògī, prīvī*), no ne sustavno pa se čuju i dalje iza dugih, produljeno i obilježeno: *vârke, tíčē, autonomásā, stârī, spāvām, stârīh, tvrdī*. Pravilo da se prvo gubi dužina iza otvorenog pa onda zatvorenog sloga načelno je postavljeno jer treba uzeti u obzir još nekoliko čimbenika. Uočeno je kod govornika koji reduciraju dužinu (posebice kod troje iz Slavonije) da se percipira i dalje iza kratkih naglasaka *pàtnīk, hòdnīk*, a ne iza dugih *râdnīk, zvúčnīk*, ali više, očekivano, gdje je slog, primjerice, zatvoren sonantom: *zìdār* i *sùdār*, nego ondje gdje on

¹⁵ Korpus imenica koji pripada pojedinom (pod)tipu nalazi se u Martinović (2008).

nije: *pàtnīk* i *hòdnīk*. U gradaciji neutralnosti više je neutralan izgovor u slogu završenom sonantom te u određivanju stabilnijega mjesta dužine treba imati u vidu ne samo vrstu naglasaka i sloga nego i glasovni sastav sufiksa, gramatičkog morfema ili zadnjeg sloga osnove: prije se reduciraju primjerice u riječima *òvō*, *òvē* i *òvōg*, *njègovōg* pa tek onda u *òvāj*, *mòjōj*. Ako se uzme u obzir i mjesto u riječi i komunikacijska uloga (razlikovanje značenja), onda je stabilnija u *vīdīmo* (imperativ *vīdimō*), od one u *vīdīm* i *vīdē*. Kod prezenta glagola ipak smo češće zabilježili da se ili sve reduciraju ili sve nestaju neovisno o vrsti sloga (kod govornika iz Slavonije više je takvih primjera, *nēmam*, *nēma*, *nēstaje*, *zòve*, *nē trebamo*, *dònosimo*, *gòvore*, *gòvorimo*, *nē piše se* i sl.), ili je nije ni bilo. U prezentu glagola I. vrste iza uzlaznih naglasaka *plètem* i *vúčem* dužina koja se ne izgovara nije posljedica nestajanja, nego je i nema u organskoj podlozi govornika.

U G mn. imenica, gdje dužine dolaze iza dugih naglasaka (*žénā*, *slīkā*, *trúbā*, *vārktī*), utvrđeno je da su nestale kod svih govornika koji nemaju produljene dužine. Posebice nisu stabilne u G mn. ondje gdje se nižu. Kod govornika iz Dalmacije, koji manje reduciraju, čuva se bliža naglasaku: *djèvojāka*, *pòdātaka*, *rečēnīca*, a kod ostalih nestaju sve: *jezikoslōvaca*, *podātaka*, *rečēnica*, na što utječe i naglasak. S druge strane, govornici iz udarnog sustava ako i izgovore dužinu, trude se izgovoriti ju u G mn. i tada je ona uvjetovana morfologijom riječi i razlikovnom funkcijom. Izgovor i tad zvuči obilježeno jer je produljen.

Neutralnost dužine na krajnjem slogu, na sufiksu, ili gramatičkom morfemu može osigurati, osim vrste naglasaka, vrste sloga ili glasovnog sastava krajnjeg sloga riječi, udaljenost od naglasaka jer je to, pokazalo se, mjesto gdje se reducira, prema kraju riječi: *nákladnīci*, *bīlježnīk*, *záštitnīku*, *závisnōst*, *àkuzatīv*, *zánosnī*, *dànašnjī*, *òbrazovanīh*. Primjeri u kojima bi se dužina nizala bez redukcije nisu zabilježeni.

Dužine koje ostaju nakon pomicanja naglasaka u tvorbi *govóriti* – *gòvōr*, *krāj* – *nàkrāj*, *lōv* – *krìvolōv*, *dávno* – *òdávno*, *vrāt* i *nōs* – *nāvrat-nànōs*, pa i u proklizi *grād* – *ù grād*, *lōv* – *ù lōv*, *škōla* – *ù škōli*, *znām* – *nē znām*, *tīh* – *òd tīh* itd.) ostvaruju se u našem korpusu iza kratkih naglasaka pa im to osigurava veću stabilnost. Ono pomicanje koje se dogodilo u povijesti jezika, kao u primjerima gramatičkih morfema (*nògē*, *vòdē*) i ono koje je novije, npr. u tvorbi riječi, nemaju jednak status jer je ono starije donijelo i krajnje duge nenaglašene otvorene slogove koji su prvi u redukciji i nestajanju dužina. U govoru se svih analiziranih govornika prije reducira starija dužina iz gramatičkog morfema od one nastale u proklizi (*òd njē*, *ì njū*, *zà tō*). Podrijetlo dužine tako postaje važnije od otvorenosti sloga, kojoj primat daje primjerice Ivić (1994) u svome prikazu nestajanja dužina. Ondje gdje je obilježeno

pomicanje naglasaka, dužina se također percipira kao obilježena jer nije svojstveno većini govornika standarda (*ĩ daljē, nà prvōm, ù vašēm, nà nekī*).

Najstabilnije su i neutralne one dužine u kojima se ujedini i vrsta naglasaka (tj. ostvaraj iza kratkih naglasaka), i podrijetlo dužine, i mjesto dužine u riječi (unutar-nji slogovi ili krajnji nakon kratkih naglasaka) jer smo ih zabilježili kod govornika visinskoga sustava, u različitim primjerima: *zà njū, vlādār, fakūltēt, ùzvīk, nādmōć, prīzvūk, ùzrāst, ùrāstao, iskrēnut, lākīran, nāīci, nēčūjan, nēdāvno, nēdūžan, rāzūmno, nēmārni, pòmīsao, zārāvan* i sl. Takvi primjeri pokazuju da mjesto dužine i otvorenost sloga (Ivić 1994; Buzina 1987; Lisac 2002) nemaju presudnu ulogu u određivanju stabilnosti, pozornost treba usmjeriti i na podrijetlo dužine (Škarić 2007) i naglasak pred dužinom (Pletikos 2008; Rajle i dr. 2019).

Može se potvrditi da u govoru nizanje dužina nije neutralno te su se reducirale i nestaju od kraja prema početku riječi. Regionalno su obilježene produljene dužine, a najbolje se percipiraju iza dugih naglasaka i na otvorenom slogu. Vrsta naglasaka pred dužinom i vrsta sloga važni su u polarizaciji govornika na one koji imaju izrazite lokalne izgovorne značajke i na one koji ih nemaju. Vrsta je sloga djelomice utjecala na nestanak dužine. Mjesto dužine također je djelomice utjecalo na njezinu stabilnost: krajnji je slog kod svih govornika mjesto na kojemu se najprije reducira i gube, no nije slog koji je potpuno izgubio dužinu jer i njezino podrijetlo utječe na stabilnost. Središnji je slog ono mjesto na kojemu je dužina stabilnija, posebice jer je ondje najčešće iskonska i pozicijska.

5. Zaključak

Pitanje zanaglasnih dužina, kao i svako drugo ortoepsko pitanje u standardu, najlakše se može riješiti ako krenemo od komunikacije prema gramatici. Suvremene gramatike odlučuju se za metodološki pristup koji razdvaja gramatiku i komunikaciju jer jedino tako mogu pomiriti kodifikaciju i uzus, i to bez posljedica za sustavnost, u mnogim otvorenim pitanjima naglasne norme. Primjerice, kod proklize se najbolje uočava varijetetnost standarda pa se govorna riječ (kraća imenica ili zamjenica s prijedlogom) može dvojako naglasiti, ovisno o varijetetu kojim govorimo, no kod zanaglasnih dužina izgovor upućuje na dijalektnu obilježenost, a ne stilsku. Upravo one dužine vokala koje se percipiraju da su dulje od normirane ili se ostvaruju u pozicijama koje nisu uobičajene za većinu govornika znak su obilježenog govora, a neutralni izgovor, s druge strane, ide u smjeru neobilježenosti.

Izgovor zanaglasnih dužina uvjetovan je različitim faktorima: podrijetlom govornika (slavonsko i, nešto više, dalmatinsko), fonetsko-fonološkim značajkama

(tonom i trajanjem naglasaka ispred dužine, pozicijskim duljenjem, vrstom sloga), podrijetlom dužina (iskonskim i kompenzacijskim), dijelom i naglasaka, položajem u riječi (bliža naglasku ili krajnja); i sve to zajedno više nego morfološkom (vrstom i oblikom) riječi, varijetetnošću standarda ili komunikacijskom ulogom (više-značnost se rješava kontekstom).

Priručnici prije svega nastavcima uvjetuju dužine i nesustavno ih ne nižu, bez obzira na naglasak koji im prethodi. Dužine u osnovi riječi, one iskonske i one pozicijske, prve se dokidaju u priručnicima. U uporabi, s druge strane, kod govornika iz visinskog sustava, naglasak pred dužinom diktira njezino nestajanje (iza dugih) ili redukciju (iza kratkih). Dužine na nastavcima prve se reduciraju ili se gube, a fonetski uvjetovane i one iz osnove stabilnije su. S druge strane, brojni su primjeri kada krajnji slog i sufiks postaju mjesto stabilnosti dužine, primjerice u podtipu *jùnāk – junáka* jer je to mjesto gdje podrijetlo naglasaka, vrsta naglasaka i sloga, a često i glasovni sastav jamči stabilnost. Na krajnjem se slogu može i dalje percipirati dužina kad je udaljena od naglasaka. U ostalim slučajevima taj je slog u riječi prvi na kojemu nestaju dužine (kod većine govornika) ili se reduciraju (kod onih kojima su produljene). Središnji je slog mjesto pozicijske i iskonske dužine pa je izgovor stabilniji, ovisno o naglasku. Sustavno se izbjegava svako nizanje.

Govornika najprije i najlakše svrstavamo u neutralnog govornika ako ne niže dužine, ako ne ostvaruje dužine iza dugih naglasaka (iako iza dugouzlaznog na središnjem slogu riječi može biti i dalje stabilnija od one krajnje) te ako ih ostvaruje, onda su reducirane iza kratkih naglasaka (prije svega uzlaznog) i rijetko su na otvorenom slogu (osobito kad je taj slog nastavak). Detekcijom mjesta na kojima nestaje i na kojima se i dalje ostvaruje približavamo se opisu neutralnog sloja standarda.

Literatura

- Anić, Vladimir; Silić, Josip. 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1995. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir. 2007. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bakran, Juraj. 1985. Ortoepija na drugi način. *Jezik* 33(5). 143–148.

- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Budja, Jurica; Hudeček, Lana; Jozić, Željko; Kovačević, Barbara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Milko-
vić, Alen; Miloš, Irena; Ramadanović, Ermina; Stojanov, Tomislav, Štrkalj Despot,
Kristina. 2013. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Birtić, Matea; Blagus Bartolec, Goranka; Hudeček, Lana; Jojić, Ljiljana; Kovačević, Bar-
bara; Lewis, Kristian; Matas Ivanković, Ivana; Mihaljević, Milica; Miloš, Irena; Rama-
danović, Ermina; Vidović, Domagoj. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb:
Školska knjiga.
- Brić, Andrija Torkvat. 1854. *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche im Munde und
Schrift der Serben und Kroaten gebräuchlich ist*. Wien.
- Budmani, Pero. 1867. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Beč.
- Buzina, Tanja. 1987. Ortoepska odstupanja u televizijskim dnevnicima. *Govor* 4(2). 153–
162.
- Ham, Sanda. 2017. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica. 2017. *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za
hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ivić, Pavle. 1994. *Srpskohrvatski dijalekti: njihova struktura i razvoj*. Sremski Karlovci:
Knjižarica Zorana Stojanovića.
- Ivšić, Stjepan. 1979. Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku (priredio Božidar Finka), *Rad
JAZU*, knj. 376. 5–39, Zagreb.
- Jojić, Ljiljana (ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska
knjiga.
- Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko (ur.). 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb:
Novi Liber.
- Kalogjera, Damir. 2009. Iz diglosijske perspektive. U Granić, Jagoda (ur.), *Jezična politika
i jezična stvarnost/Language Policy and Language Reality*, 551–558. Zagreb: Hrvatsko
društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Kapović, Mate. 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija* 51. 1–39.
- Kravar, Miroslav. 1963. O logičkom akcentu riječi u srpskohrvatskom. U Hraste, Mate;
Jonke, Ljudevit; Ratković, Milan (ur.), *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*, 209–217. Za-
greb: Hrvatsko filološko društvo.
- Lehiste, Ilse; Ivić, Pavle. 1963. *Accent in Serbocroatian: an experimental study* (Michigan
Slavic Materials 4). Ann Arbor: University of Michigan, Department of Slavic Lan-
guages and Literatures.
- Lehiste, Ilse; Ivić, Pavle. 1986. *Word and sentence prosody in Serbocroatian. Current stu-
dies in linguistics series 13*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Lisac, Josip. 2002. Osnovne značajke štokavske prozodije. *Fluminensia* 14(1). 85–88.

- Magner, Thomas F.; Matejka, Ladislav. 1971. *Word accent in modern Serbo-Croatian*. University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
- Martinović, Blaženka. 2009. Kolebanja leksičkoga naglasaka imenica i-vrste. *Croatica et Slavica Iadertina* V. 51–78.
- Martinović, Blaženka. 2014. *Na putu do naglasne norme (oprimjereno imenicama)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- Martinović, Blaženka. 2017. Kodifikacija hrvatske naglasne norme (ili kako naši priručnici govore). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 43(1). 95–106.
- Martinović, Blaženka; Matešić, Mihaela. 2018. U potrazi za kompetentnim govornikom. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 11. 153–168.
- Martinović, Blaženka; Matešić, Mihaela; Pletikos Olof, Elenmari; Vlašić Duić, Jelena. 2018. U potrazi za standardnim izgovorom. (Rad izložen na skupu „Jezik i um“, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Rijeka, 3. – 5. svibnja 2018.).
- Matešić, Mihaela. 2013. Odras jezične uporabe u normativnim priručnicima hrvatskoga jezika. *Javni jezik kao poligon jezičnih eksperimenata*. 39–51. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb: Srednja Europa.
- Mičanović, Krešimir. 2006. *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*, Zagreb: Disput.
- Pletikos, Elenmari. 2003. Akustički opis hrvatskih standardnih naglasaka. *Govor* 20(1-2). 321–346.
- Pletikos, Elenmari. 2008. *Akustički opis hrvatske prozodije riječi*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Rajle, Lorna; Pletikos Olof, Elenmari; Martinović, Blaženka. 2019. Zanaslasne dužine u osječkom govoru. (Rad izložen na skupu „Značenje u jeziku – od individualnoga do kolektivnoga“, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Rijeka, 16. – 18. svibnja 2019.).
- Rosandić, Monika. 2013. *Percepcija i produkcija zanaslasne dužine*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Runjić-Stoilova, Anita; Bartulović, Ivana. 2011. Odstupanja od standardnog naglasnog sustava u govoru profesionalnih govornika HTV-a. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 2. 153–168.
- Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika – za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škarić, Ivo. 1999. Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. *Govor* 16(2). 117–137.
- Škarić, Ivo. 2007. Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. U Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. 17–157, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Škarić, Ivo; Lazić, Nikolaj. 2002. Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor* 19(1). 5–34.

- Škarić, Ivo; Varošaneć-Škarić, Gordana. 2003. Stupanj tolerancije hrvatskih govornika na „pogrešne“ naglaske. U Botica, Stipe (ur.), *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 291–304. Zagreb: FF press.
- Šonje, Jure (ur.). 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ i Školska knjiga.
- Udier, Sanda Lucija; Gulešić Machata, Milvia. 2011. Kakvom jeziku poučavati neizvorne govornike? Viši i niži varijetet u poučavanju hrvatskoga kao inog jezika. *Nova Croatica* V(5). 329–349.
- Vlašić Duić, Jelena; Pletikos Olof, Elenmari. 2018. Naglasci u govoru hrvatskih jezikoslovaca. U Gudurić, Snežana; Radić-Bojanić, Biljana (ur.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* VII(1), 255–265, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Varošaneć-Škarić, Gordana. 2001. Poželjnost nekih kategorija izografnih naglasnih heterofona. *Govor* 18(1). 33–46.
- Vrban Zrinski, Karolina; Varošaneć-Škarić, Gordana. 2004. Slušno prepoznavanje hrvatskih naglasaka. *Govor* 21(2). 93–110.
- Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Zgrabljčić, Nada; Hršak, Sonja. 2003. Akcenti na Hrvatskome javnom radiju: Škarićeve teze na provjeri. *Govor* 20(1–2). 133–147.

Adresa autorice:

Filozofski fakultet
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
I. Matetića Ronjgova 1, Pula
E-mail: bmartino@unipu.hr

FROM GRAMMAR TO COMMUNICATION AND BACK – THE EXAMPLE OF POST-TONIC LENGTH

Normative manuals have deviated least from the so-called classical accentuation, in particular in the case of post-tonic length. Changes have only been made in modern grammars in which “grammar” is separated from “communication”, thereby implying a different status of length in communication (i.e. in usage). Since length is linked, among others, with certain suffixes and grammatical endings but is the first to be reduced in speech when word-final, the gap between usage and codified norm appears even greater. We perform a comparative analysis of various manuals to establish whether they have considered the realisation of the post-tonic length in communication. Also, by analyzing usage (in speakers with a pitch-accent and a stress-accent system) we draw attention to places where length is more

(un)stable, and propose explanations for length becoming more and more attenuated or even disappearing as one turns away from grammar to focus on communication.

Key words: post-tonic length; accent; grammar; communication.